

Trabzon ve Çevresi
ULUSLARARASI TARİH - DİL - EDEBİYAT
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

3 - 5 MAYIS 2001
I. CİLT : TARİH

Yayına Hazırlayanlar :
Prof. Dr. Mithat Kerim ARSLAN
Yard. Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları : 12

Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu Bildirileri
(3 -5 Mayıs 2001), Trabzon

Cilt I : Tarih

Sempozyumu Düzenleyen : Türk Ocakları Trabzon Şubesi

T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları : 12

Yayın Koordinatörleri :

İsmail KANSIZ - İl Kültür Müdürü

Veysel USTA - İl Kültür Müdür Yardımcısı

Yayına Hazırlayanlar :

Prof. Dr. Mithat Kerim ARSLAN

Yard. Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Kapak Tasarımı :

Yrd. Doç. Dr. M. Reşat SÜMERKAN, Dr. Ömer İskender TULUK

Ön Kapak Resmi : Trabzon'un Fethi (Metropolitan Museum, New York. ESPA 14.39)

Dizgi - Tasarım :

Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayın Bürosu

Tel : (0.462) 326 15 70

Baskı :

Trabzon 2002

Esen Ofset Matbaacılık Tel: (0.462) 321 61 00 Trabzon

Sempozyum Bildiriler Kitabı I. Baskısının her hakkı mahfuzdur.

Kitaptaki yazı ve resimler kaynak gösterilerek alınabilir.

ISBN : 975-585-274-3 (Takım no)

ISBN : 975-585-275-1 (I. Cilt)

ISBN : 975-585-276-X (II. Cilt)

İstikbâl Gazetesi'nde Elviye-i Selâse / Üç Sancak (Kars, Ardahan, Batum) Hakkında Haberler (Haziran 1920-Mayıs 1921)

S. Esin DAYI*

Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra Enver ve Talat Paşalar İstanbul'dan ayrılmadan önce 8 Kasım 1918'de bir toplantı yaparak, bazı kararlar almışlardı. Bu kararlar ve gizli mektuplarla birlikte İttihatçı Filibeli Hilmi Bey Erzurum'a; Yenibahçeli Nail Bey Batum'a; Ebulhindili Cafer Bey Trabzon'a kurye olarak gönderilmişti.

Bu talimatlar doğrultusunda Batum'da Sadâ-yı Millet, Trabzon'da İstikbâl, Erzurum'da Albayrak gazeteleri çıkarılmıştır.

Bu üç gazetenin, Milli Mücadele boyunca Anadolu milli basınında önemli yeri vardır. Bu gazeteler, Milli Mücadele'nin fikrî ve siyasî teşkilatlanmalarının bir ifadesi olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin oluşmasını sağlamışlar, onların faaliyetlerini halka duyurarak kamuoyunu aydınlatmışlar, Milli Mücadele'nin sesi olmuşlardır.

İstikbâl Gazetesi, Faik Ahmet Barutçu tarafından, Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Teşkilatı vücuda getirmek ve bu teşkilata dayanarak Türkleri var olma hedefi etrafında birleştirmek için 11 Aralık 1918 tarihinde ilk defa Trabzon'da çok zor ve kısıtlı şartlar içinde haftada iki kez (Cumartesi, Salı) çıkarılmaya başlanmıştı. 1920'lere gelindiğinde ise, İstikbâl, artık Anadolu'da etkinliği olan bir gazetedir.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 19. Maddesi'ne göre, daha sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 58, 59 ve 60 maddelerine göre; Kars, Ardahan ve Batum denilen Elviye-i Selâse/Üç Sancak, Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılmıştı. Bu Üç Sancağımız, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'na¹ kadar 40 yıl Anavatan'dan ayrı Rus esaretinde kalmıştır.

Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. Maddesi'ne göre; Ruslar işgal ettikleri Doğu Anadolu'dan ve Üç Sancak'tan çekileceklerdi. Rusya, gerek amme gerekse uluslar arası hukuk açısından Üç Sancak'taki duruma karışmayacak, bölge halkı yeni durumunu halk oylaması ile tespit edecekti.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü, Erzurum.
1 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi I/1, TTK, Ankara 1983; s.1-2; Y.H. Bayur, III/4, s.135-137; Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri, 1917-1923, İstanbul 2002, s.44-48.

12 Haziran 1918'de Üç Sancak'ta yapılan halk oylaması ile, 40 yıllık hasret ve esaret sona ererek Üç Sancak tekrar Anavatan'a katılmıştı.² Ancak, İtilâf Devletleri'nin 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi'ne dayanarak; Türk Ordusu'nu, Üç Sancağın terkine zorlamaları üzerine; Kars, Ardahan ve Batum için tekrar hasret ve kara günler başladı. Bu ayrılık, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 28 Eylül 1920'de başlattığı başarılı bir Doğu Harekâtı ile noktalandı.

İstikbâl Gazetesi'nin özellikle Karadeniz, Doğu Anadolu, Kafkaslar hakkında verdiği haberlerle Milli Mücadele basınında önemli bir yeri vardır. Bu özelliğinden dolayı, Misak-ı Milli'nin 2. Maddesi'nde yer alan ve Milli Mücadele'nin önemli hedeflerinden biri olan Elviye-i Selâse meselesini, bu meselenin çözümü için başlatılan Doğu Harekâtı öncesi ve sonrası olaylarının anlatıldığı, 1920 ve 1921 ortalarına kadar ki İstikbâl Gazetesi'ndeki Elviye-i Selâse ile ilgili haberler verilerek, konuya İstikbâl Gazetesi'nin penceresinden bakılmaya çalışılacaktır.

16 Haziran 1920 tarihli İstikbâl Gazetesin'de "Ermenilerin Silsile-i Cinâyâtı" başlıklı yazıda; Osmanlı'nın, Mondros Mütarekesi sonrası 1914 sınırı gerisine çekilmesiyle hudutlarımız haricinde kalan topraklardaki Müslüman ahalinin yeniden Ermeni kıtal ve mezâlimine maruz kaldığı belirtilmektedir.

Bölgede nüfusun çoğunluğuna sahip Müslüman nüfusun mahv ve imhasına yönelik bu silsile-i fecâyî, Avrupa'da ve Amerika'da velhasıl dünyanın her yerindeki Ermeni propagandacıları tarafından, İslâmların Ermenilere yaptıkları cinayetler şeklinde ilân edildiklerinden; zulüm ve kıtale maruz kalan Müslümanların, iftiraya da uğradıklarından bahsedilmektedir.

Bütün bu haksızlıklara bir cevap olmak üzere, 1335 (1919) Temmuz ayında Kafkasya'da İslâmlara karşı yapılan bu katliamların ve mezalimlerin Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye" Dairesi'nce neşredildiği; 1919 Temmuz ayından sonra da bu olayların devam ettiği belirtilerek; özellikle 1336 (1920) Ocak ve Şubat aylarında yapılan mezalime dikkat çekilmektedir.

Kars Vilâyeti Ahalisi'nin, 1920 Ocak ve Şubat aylarında piyade, makineli tüfek ve topçudan oluşan Ermeni müfreze ve çetelerinin yaptıkları ortak taarruzda, yine pek çok kurbanlar verdiği; Çıldır, Zarşat, Akbaba kazalarında yapılan mezalim ve katliamın pek acıklı ve dayanılmaz olduğu belirtilmektedir.

1920 Ocak ayından itibaren Kars-Gümrü demiryolu üzerinde Şahnalar veya Odinok karyesinde yapılan tecavüz ve zırhlı vagonlara yerleştirilen toplarla, yalnız bu köyde 500'den fazla çocuk, kadın ve erkek merhametsizce şehit edilmişti. Kaçabilen 200 kişi kadar Müslüman da kar tepeleri altında boğularak şehit olmuştu.

Gögercin, Mamaş, İncipınar köylerinde 45 kişinin bir kısmı yakılarak şehit edilmiştir. Bu köylerin güzel ve bakire kızlarından 30'u Gümrü'ye götürülmüştür.

2 S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1997, s.61-62.

Bu mezalim ve kıtaller Tiflis'teki Amerikan Mümessili nezdinde protesto edilmiş ve hiçbir taraftan mezhur himaye ve yardım alamayan biçare Müslümanların hakk-ı sedâsı bilhassa Azerbaycan Millet Meclisi Kürsüsü'nden yükselmiş; nihayet, Amerikalı Miralay Haskel ve bir İngiliz Yüzbaşı, Şahnavan köyleri ahalisini teselli ederek, kesinlikle tecavüz olmayacağını vaad ve temin etmişlerdi. Ancak, onların dönüşlerinden sonra Ermeniler yine bölgede katliam ve zulümlere devam etmişlerdir.³

Yine 16 Haziran 1920 tarihli İstikbâl Gazetesin'de Faik Ahmet imzalı "Müslümanlar Yapsa İdiler..." başlıklı makalede; Erivan Ermeni Hükümeti'nin sınırları içinde ve dışındaki (Elviye-i Selâse'de özellikle Kars ve çevresi kastediliyor) Müslümanlara Avrupalıların pek açık olan tarafılığından da cüret alarak yaptıkları mezalimleri ve hissiz kalplerin bile dayanamayacağı vahşetleri dile getirerek; "Müslümanlar yapsa idi, o zaman kıyametler koparırlardı" demektedir.⁴

19 Haziran 1920'de muntazam Ermeni kuvvetlerinin saldırıya geçerek Elviye-i Selâse bölgesindeki Türk halkını kitle halinde katliama başladıkları ve Ermeni mezaliminin artık tahammül edilmez bir hal aldığı haberleri Ankara'ya gelince Dışişleri Bakanlığı 9 Temmuz 1920'de Erivan Dışişleri Bakanlığı'na bir ultimatom vererek, tecavüz hareketlerini şiddetle protesto etmişti. Saldırıların tekrarı halinde karşı harekete geçileceği ve sorumluluğun Ermenistan Hükümeti'ne ait olacağı bildirilmişti.⁵

Bu arada Gürcistan'da Bolşevik ve İngiliz çıkarları çatışıyordu. Gürcistan'daki Bolşevik aleyhtarı güçlerin varlığından rahatsız olan Sovyet Rusya, Gürcistan ile siyasi yolla anlaşmayı tercih ediyordu.

25 Nisan 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin'in Gürcü Dışişleri Bakanı E. Gegeçkori'ye gönderdiği telgrafta; Sovyet Hükümeti'nin Gürcistan'a karşı bir saldırgan tutum içinde olmadığını, sadece Sovyetlere düşman kuvvetlerin askerlerinin Gürcü topraklarında barındırılmamasını istiyordu.⁶

Nitekim 7 Mayıs 1920'de Sovyetlerle Gürcüler arasında yapılan antlaşmaya göre; Batum Gürcistan'a veriliyordu.⁷ Ancak, Gürcülerle Bolşevikler arasındaki çatışmalar Gürcistan-Azerbaycan sınırında devam ediyordu. 19 Mayıs 1920'de Gürcülerle Bolşevikler arasında yapılan antlaşma⁸ ile savaşa, dolayısıyla Gürcistan-Azerbaycan sınır savaşına da son verildi.

28 Haziran 1920'de⁹ İngilizler Gürcülerle yaptıkları antlaşma gereğince, 7

3 *İstikbâl*, 16 Haziran 1920, Sayı:147.

4 Faik Ahmet, "Müslümanlar Yapsa İdiler...", *İstikbâl*, 16 Haziran 1920, Sayı:147.

5 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 1955, S.92.

6 Sir Harry Luke, *Cities and Men*, (1919-1924), V. II, London 1953, s.142-143.

7 S.E. Dayı, s.190; Serge Afanasyan, L. Armenia, L'Azerbaidjan, *Et la Georgie de L'indépendance a L'instauration du Pouvoir Soviétique (1917-1923)*, Paris 1981, s.182; S. Yerasimos, s.144.

8 H. Luke, V:II, s.151.

9 Serpil Sürmeli, *Türkiye-Gürcistan İlişkileri (1918-1921)*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk

Temmuz 1920'de Batum'u Gürcülere terk ettiler. Bu tarihten itibaren 25 Temmuz'a kadar Artvin, Şavşat dahil Batum'u işgal eden Gürcülerin, Batum ve çevresindeki İslâm ahaliye mezalimleri de yoğunlaşmış oluyordu.

Büyük Millet Meclisi ve Hükümet Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Gürcü Hükümeti'ne 25 Temmuz 1920'de gönderdiği protesto telgrafında; Gürcülerin Batum'u işgalinin Brest Litovsk ve Batum Antlaşması'na aykırı olduğu için protesto ederek, Türk Hükümeti'nin olaya duyduğu tepkiyi dile getirmiştir.¹⁰

Türkiye, Batum'un Gürcüler tarafından işgaline müdahaleye uygun zaman ve şartlara sahip değildi. Anavatan ile Batum arasında kalan Kars ve çevresi Ermeni işgali altında idi. Öncelikle yapılması gereken, sınırlarımıza en yakın Elviye-i Selâse topraklarındaki yani Kars ve çevresindeki Ermeni işgal ve zulmüne son vermektir.

4 Ağustos 1920'de "Gürcistan'ın Emelleri" adlı makalede Faik Ahmet; Gürcistan Hükümeti'nin, bölgede Türk-Laz ayrımı yapmaya çalıştığını; Gürcistan'ın, Batum'da yaptıkları bu olumsuz propagandalara bel bağladığını, bu propagandaların Lazistan denilen Doğu Karadeniz Bölgesi'nde etkili olamayacağı, bu konuda Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, Elviye-i Selâse halkına ve bilhassa Lazistan aydınlarına büyük görev düştüğünü belirtmektedir.¹¹

Ermenilerin işgal altında bulundukları Kars ve çevresindeki halkımıza yaptıkları tüm bu mezalimlerin ve sınırlarımıza yaptıkları saldırıların yoğunlaşması üzerine 28 Eylül 1920'de Doğu Harekâtı başlatıldı. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Eylül'de Merdenek kurtarıldı ama, ordumuz bazı sebeplerden dolayı harekâtını 28 Ekim'e kadar erteledi.¹²

Ermeniler üzerine yapılan bu harekâttan özellikle Batum'dan dolayı endişeleri olan Gürcülerin, Ermeniler ile birleşme ihtimalinin endişeleri de vardı. Ancak, Gürcü Ordusu'nun mühimmatı bol olmasına rağmen, yiyeceği kıt idi ve disiplinsizdi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadesine göre; Gürcüler için en can alıcı nokta Batum idi ve sahildeki 2 aylık Türk kuvvetlerinin gerektiğinde kuvvetli bir fırka olarak Acara'ya girebileceği ve o havali İslâmlarını ayaklandırabileceği düşüncesi Gürcüleri, Ermenileri desteklemekten uzak tutuyordu.¹³ Hatta, Bolşevik tehlikesi yüzünden yarı seferber olan Ermeni ve Gürcülerin, Türklere karşı birlikte hareket etmeleri çok zayıf bir ihtimaldi.¹⁴

Ermeniler üzerine yapılan harekât sonuçlanmadan, Gürcülere karşı askeri

Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1997, s.456.

10 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (1920-1927), II, M.E.B., İstanbul 1982, s.488,489; TBMM *Zabıt Ceridesi*, III/1, s.118-119.

11 Faik Ahmet, "Gürcistan'ın Emelleri, *İstikbâl*, 4 Ağustos 1920, Sayı:161.

12 M.K. Atatürk, II, s.487.

13 Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s.803.

14 K. Karabekir, s.817-818.

bir faaliyetten resmen kaçınılmıştı. Ama TBMM'nin, 17 Mayıs 1920 günü gizli celsede Elviye-i Selâse/Üç Sancak'ın anavatana katılması ve burada askerî ve mülkî gerekli teşkilatın yapılması hakkındaki takrire¹⁵ dayanarak 8 Eylül'de Batum Mebuslarından Fevzi, Nureddin ve Akif Beyleri süresiz izinli olarak Batum'a göndermesi,¹⁶ Doğu Harekâtı öncesi, Batum'da siyasî bir hazırlık amaçladığını göstermektedir.

Ermeni Hükümeti, bir taraftan İtilâf Devletleri'nden bir taraftan da Gürcü Hükümeti'nden destek almak için yoğun propaganda faaliyetlerine girişmişti. Ahmet Faik Bey "Nasıl Çalışıyorlar" adlı makalesinde bu konuya değinerek; Gürcü Hükümeti ve milletinin, Türk topraklarına göz diken ve Türk hududlarına saldırıda bulunan Ermenilere yönelik bu harekette tarafsız kalacağını ümid ettiğini ve Gürcü Hükümeti'nin menfaatlerinin de bunu gerektirdiğini ifade etmektedir.¹⁷

Kars'ın alınmasından sonra Ermenistan üzerine yürüyen Türk kuvvetleri 6 Kasım'da Gümrü önlerinde Ermeni kuvvetlerini yenilgiye uğratması üzerine, Ermeniler barış istemişlerdi.

Faik Ahmet, Ermenilerin barış istemesini 10 Kasım 1920 tarihli İstikbâl Gazetesin'de "Ermenilerin Sulh Talebi" başlıklı makalesinde değerlendirmiş; "Bizim maksadımız Ermenistan'ı ortadan kaldırmak değil, yarın oradan gelebilecek tehlikelerin kaynağını kurutmak ve Ermenistan'ı zarar veremeyecek hale getirmektir" diyerek; Ermeni Hükümeti'nin barış isteğinin doğru bir karar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu sözleri ile, Doğu Harekâtı'nın nihai hedefini de vurgulamaktaydı.

Ancak, Ermenilerin fırsatçı bir düşman olduğunu da belirten Faik Ahmet; "Bize istediğimiz teminatı vermeli, iyi niyet göstermeli, topraklarımıza tecavüz ve istila fikrinden vazgeçmelidirler" diyerek kuşularını dile getirirken; aslında, Türk milletinin de genel duygularını yansıtıyordu.

13 Kasım 1920 tarihli İstikbâl Gazetesin'de; "Ermenistan Harekâtı Başladı" başlığı ile, Ermenistan'ın tarafımızdan teklif edilen şartları reddinden dolayı 10.11.1336 akşamından itibaren iki taraf arasında savaşın yeniden başladığını haber veriliyordu.

13 Kasım 1920 tarihli İstikbâl Gazetesin'de Faik Ahmet Bey'in "Gürcistan'la Münasebatımız" adlı baş makalesinde; Gürcü Hükümeti'yle olan ilişkilerimizde, gerek içeriden gerek dışarıdan gelen ve Gürcü menfaatlerinden çok başkalarının gizli emellerini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerin olduğundan söz edilerek, her iki ülke arasındaki ilişkilerin bu nedenle bozulmasının istenmediğini belirttili-

15 TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, 1, Ankara 1985, s.30.

16 TBMM *Zabıt Ceridesi*, IV, s.22. Fevzi, Nureddin ve Akif Beylerden başka Batum Mebusu Edib Bey de Hopa'ya gönderilerek; Batum'a giden mebuslar ile Ankara ile Batum arasındaki iletişimi sağlıyordu. Bkz. S.E. Dayı, s.252-268.

17 Faik Ahmed, "Nasıl Çalışıyorlar?", *İstikbâl*, 30 Ekim 1920, Sayı:182.

yordu.

Hakkımıza, milli sınırlarımıza tecavüz edilmedikçe, komşularımızla iyi ilişkiler kurmak ve gereksiz yere milli kuvvetlerimizi zayıflatmamanın hükümetimizin amacı olduğunu; Hükümetimizi, Ermenistan ile savaşa sürükleyen nedenlerin de, Türklerin hayat haklarını ve istiklallerini müdafaadan başka bir şey olmadığını ifade ediyordu.

Açıkçası; “düşmanlığımız, düşmanlığını gördüğümüz hükümetlere yöneliktir” diyerek; Ermeni ordularının sınırlarımıza yaptıkları saldırılar üzerine başlatılan askerî harekâtımız karşısında Ermenilerin ve de İngilizlerin Türklerin hedefinin Ermenistan’dan sonra Gürcistan olduğu şeklindeki propagandalarıyla Gürcüleri Türkler aleyhine savaşa sürüklemek istediklerine değinerek; Gürcü Hükümeti’nin, bu yalan-yanlış propagandalardan etkilenmiş olmasına rağmen; daha sonra menfaati ve siyasi düsturlarına uygun bir yol takip ederek, dostane ilişkiler kurmaya çalıştığını belirtmektedir.

Ermenilerin, Türk barış tekliflerini reddiyle 14 Kasım’da yeniden başlayan Türk ileri taarruzu¹⁸ ile Ermeniler 18 Kasım 1920’de¹⁹ tekrar barış istemeye mecbur oldular. Türk ordusunun varlığını korumak hissinden doğan bu hareketin ve hizmetin bedeli olarak doğu sınırlarımızın emniyetinin sağlanacağını 21 Kasım 1921’de duyuran gazete, aynı zaferin batıda İngilizlere karşı da kazanılması temennisinde de bulunur.²⁰

İstikbâl gazetesi, 3 Aralık 1920’de Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması’nı,²¹ 5 Aralık günü “Ermenistan’la Sulh”²² haberiyle duyurur. Ölü zannedilen bir milletin, milli varlığını ve tarihini korumak için nasıl büyük bir azme sahip olduğunu; bu zaferin, sadece doğu sınırlarımızın emniyetini sağlamakla kalmayıp; milli davamızı da zaferle süsleyerek dünyaya ispat ettiği ifade edilir.

19 Şubat 1921’de resmen Gürcü-Rus Savaşı’nın başlaması üzerine; Türk Hükümeti 20/21 ve 22/23 Şubat 1921 tarihlerinde Gürcü Hükümeti’ne verdiği notalar;²³ Artvin ve Ardahan’ın tahliyesini istemişti. Gürcülerin Artvin ve Ardahan’ı tahliyeleri üzerine bu iki sancağımız Anavatan’a kavuşmuştu.

25 Şubat 1921 tarihli İstikbâl Gazetesin’de “Ardahan ve Artvin” başlıklı Anadolu Ajansı’ndan alınan bir haberde; Gürcü askerî ve mülki görevlilerinin Artvin ve Ardahan’ı tahliye ettiği, Gürcü Sancağı’nın indirilerek Türk Sancağı’nın çekildiği bildiriliyordu. Ayrıca, Anadolu Ajansı’nın vatana kavuşan bölge halkına selamları iletilerek; TBMM Hükümeti ve tüm Türkiye halkı tebrik ediliyordu.

Bundan başka, Ardahan ve Artvin’i kapsayacak bir sancağın teşkil edileceği,

18 K. Karabekir, s.861.

19 K. Karabekir, s.861.

20 Faik Ahmed, “Şark Cephesi”, *İstikbâl*, 21 Kasım 1920, s.191.

21 K. Karabekir, s.862; S. Afanasyan, s.147; TBMM, ZC, VI, s.284, 430; HTVD, Kars İli Özel Sayısı, Sayı:49, (Eylül 1964), Belge No.1149.

22 Faik Ahmet, “Ermenistan’la Sulh”, *İstikbâl*, 5 Aralık 1920, s.195.

23 TBMM, ZC, VIII, s.424; K. Karabekir, s.881.

Ardahan'a bir mutasarrıf tayin edileceği; Oltu Muhasebecisi'nin de Ardahan Muhasebeciliği'ne tayin edildiği bildiriliyordu.

25 Şubat 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde "Siyasi Bir Muvaffakiyet" başlıklı Faik Ahmed'in başmakalesinde; Anadolu Hükümeti'nin maddi ve manevi önemi açısından parlak denilecek ve Anadolu'nun mevki ve kudretini, hüküm ve hakiyetini yurt içinde ve yurt dışında daha da kuvvetli etki yapacak bir başarıyla hissettirmesinin, senelerden beri Anavatan'dan ayrı olan Ardahan ve Artvin'i yine topraklarımıza katması ile sağlandığını ifade ediyordu.

Bu olayı, TBMM'nin ve Kahraman Anadolu Türk'ünün bir başarısı olarak ve Gürcü Hükümeti'nin de menfaati açısından olumlu bir davranış olarak değerlendiriyordu.

Faik Ahmet, Brest Litovsk Antlaşması ile Üç Sancak'ın eski sahiplerine iadelerinin sağlandığını; üstelik bölgede yapılan halk oylaması ile zamanın milliyet prensiplerine göre de, Anavatan'a, katılmalarının daha da kuvvetlendiğini hatırlatmaktadır. Türklerle Gürcülerin iyi geçinmeleri için, her şeyden önce Türklerin bu haklı milli taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Zaten ona göre; Türklerle Gürcüler arasında bu Üç Sancak meselesinden başka bir mesele de yoktur. Mesele, her iki taraf arasında en makûl bir şekilde halledilince, ilişkilerinde düzeleceği belirtilerek; Üç Sancak meselesinden dolayı Gürcü Hükümeti'ni tebrik ediyordu.

Yine, Faik Ahmet, uzayan ve bundan dolayı endişe ile takib edilen Moskova görüşmelerini değerlendiren "Moskova Müzakeresi" adı baş makalesinde; Her iki tarafın menfaatlerinin söz konusu olduğu bu antlaşmanın; her iki taraf arasında, hiçbir endişeye meydan vermeyecek şekilde, açık, dostane ilişkiler içinde sorunları çözecek bir antlaşma olmasını beklemektedir.

Ayrıca, Türklerin ve Rusların batı emperyalizmine karşı açtıkları savaşta zafer ve başarı elde edebilmeleri için siyasi ittifakı sağlayacak şartların oluşturulması gerektiğine de inanmaktadır.²⁴

Tiflis'e giren Kızıldordu'nun batıya doğru ilerlemesi üzerine, Ankara'daki Gürcistan Sefiri 8 Mart 1921'de Hariciye Vekilimize başvurarak; Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in tarafımızdan işgalini istemişti.²⁵ Gürcü Hükümeti'nin teklifi üzerine, 8 Mart 1921'de, Vekiller Heyeti'nin Batum Sancağı, Ahıska ve Ahılkelek'in Gürcistan ve Kafkasya meselesi halledilinceye kadar geçici işgal altına alınması kararı üzerine; Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından, 9 Mart'a kadar harekâtın tamamlanması emri verildi.²⁶

9 Mart'ta Ahıska'yı kurtaran Türk Ordusu nihayet alkışlarla 11 Mart'ta Batum'a girdi.²⁷ Böylece 1878-1918 ve 1918-1921 tarihleri arasında iki kere

24 F. Ahmet, "Moskova Müzakeresi", İstikbâl, 8 Mart 1921, s.244.

25 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 1955. s.151.

26 K. Karabekir, s.883.

27 K. Atatürk, *Nutuk*, II, s.489; K. Karabekir, s.884; *Türk İstiklâl Harbi* (Doğu Cephesi), III.

Anavatan'tan ayrı kalan Elviye-i Selâse'nin tamamı Anavatan'a tekrar katılmıştı. 12/13 Mart'ta Hükümet emri ile de Miralay Kâzım Bey'den Batum'da Türk idaresini kurması istendi.²⁸

13 Mart 1921 tarihli İstikbâl Gazetesin'de, Batum'un ilhakı ile ilgili Dışişleri Bakanlığı'nın bildirisi yayınlanmıştır: Bu bildiri; Londra Konferansı'ndan ümitli olunmamasını ama, Moskova'da görüşmelerin iyi bir seyir takip ettiği belirtilerek; Gürcistan ile görüşmelerin de iyi niyetle sona erdiğini ve daha sonra halk oylamasına müracaat edilerek Batum'un Anavatan'a ilhakının da tamamlanacağı ifade edilmiştir".

Aynı tarihli gazetede "Kütayis'in işgali" başlıklı bir başka haberde Gürcistan'daki Kızıl isyancıların 10 Mart'ta Kütayis'i işgal ettikleri ve bütün Gürcistan'da Sovyet idaresini ilan eyledikleri haberi veriliyordu.²⁹

13 Mart 1921 tarihli İstikbâl Gazetesin'de Faik Ahmet, "Batum'un İlhakı" adlı baş makalesinde; TBMM Hükümeti'nin Ardahan ve Artvin'in Anavatan'a ilhakından sonra Batum'u da anavatana kavuşturduğunu; "Bu siyasi zaferin, Türk Milleti'nin mücadele uğruna akıttığı temiz kanların ve düşmanlarının bükemedikleri bileğin kuvveti olduğu ifade eder. İtilâf Devletleri'nin ortadan kaldırmak, paylaşmak istedikleri Türklerin ve Rusların el ele vererek, onlara karşı mücadele ettiklerini; Batum'un ilhakı ile sonuçlanan Şark Cephesi'ndeki askerî ve siyasî zaferin, bunun bir delili olduğunu belirtir.

Batum'un Anavatan'a kavuşması ile 1878'de Rusya'ya bırakılan Elviye-i Selâse'ye yapılan haksızlığın düzeltildiğini ve 1918'den sonra da İngilizler tarafından bir kısmı Gürcülere bir kısmı da Ermenilere verilen Elviye-i Selâse/Üç Sancak Meselesinin sona erdiğini; Gürcistan Hükümeti'nin, Artvin ve Ardahan'dan sonra Batum konusundaki tavrı ile Türklere yakın mazinin izlerini silmek ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak için iyi niyetlerini gösterdiğini belirtir.³⁰

Miralay Kâzım Bey, kendisine verilen emir üzerine 17/18 Mart'ta Batum'da Türk idaresini kurarak;³¹ kendisi de mutasarrıf olarak göreve başlamıştı.

Bu arada Gürcü Menşevik Hükümeti, 17 Mart'ta Batum'u Bolşeviklere vererek 17 Mart'ta³² şehri terk etmiş; bu arada Moskova Antlaşması da imzalanmıştı.

Bu günlerde Batum'da, Türklere başka Gürcü Menşevik, Gürcü Bolşevik kuvvetleri vardı ve Kafkasları Bolşevikleştirmek isteyen Kızılordu, Batum şehri dışında bekliyordu. Kızılordu, 18 Mart'ta Batum'a girmiş³³ ve 19 Mart'ta³⁴ da Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmişti

Ankara 1965, s.240.

28 K. Karabekir, s.884.

29 İstikbâl. 13 Mart 1921, Sayı:248.

30 Faik Ahmet, "Batum'un İlhakı", İstikbâl. 13 Mart 1921, Sayı:248.

31 K. Karabekir, s.888.

32 K. Karabekir, s.888.

33 S. Sürmeli, s.563.

34 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III, Ankara 1995, s.455.

Ancak Miralay Kâzım Bey'in Batum'da Türk idaresini kurduğu gün (17 Mart) Gürcü Alay Komutanı'nın Batum'da Bolşevikliği ilan ederek, halk idaresini kurması ve Türklerin Batum'u terk etmelerini istemesi üzerine İstikbâl Gazetesin'in dolayısıyla Faik Ahmet'in Gürcülere olan güveni sarsılmıştı. İki yüzlü siyasetlerinden dolayı Gürcüleri kınayan Faik Ahmet, gerek İngilizlerin, gerekse Gürcü propagandalarının Türk-Rus ilişkilerini bozmaya çalıştığını vurgulayarak, bir an evvel Türk-Rus ittifakının sağlanmasını ister.³⁵

16 Mart'ta Moskova Antlaşması'nın imzalandığını 20 Mart'ta³⁶ heyetimizin sifre ile bildirmesi üzerine Batum'a ayrıca bir takviye kuvvet gönderilememişti. 21 Mart'ta da, Moskova Antlaşması Bakanlar Kurulu'nca kabul edilip, Meclis'e sunuldu.

Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa, 22 Mart'ta Kızılordu Komutanı A.Gekker'e gönderdiği telgrafta, anlaşma gereğince Gürcistan idaresine bırakılan bu yerlerden askerlerimizin çekileceğini bildirerek; bu bölgelerde kalan Müslüman halka karşı her türlü tecavüz ve baskıdan uzak, anlaşma hükmüne göre serbest yaşamasının teminini rica etmiştir. Batum'a gelen Kızılordu Komutanlarından Kuybişev, 21 Mart'ta Mutasarrıf Albay Kâzım Bey'den, Batum'u boşaltmalarını istemiştir.³⁷

Ordumuz 28 Mart'ta Batum'dan geri çekilirken Mutasarrıf Kâzım Bey de Batum'dan ayrılmış 30 Mart'ta Kızılordu Sarp Köyü sınır noktasına gelmişti.³⁸

20 Mart 1921 tarihli İstikbâl Gazetesin'de dört özel haberde Gürcüler ve Batum ile ilgili haberler verilmektedir.

"Gürcü Hükümeti vapurda" başlıklı haberde; Tiflis'in düşmesi ve Kızıl Rus İstilasının genişlemesi üzerine Batum'da sıkışan Gürcü Hükümeti'nin 17-18 Mart gecesi bir İtalyan vapuru ile Batum'dan ayrıldığı bildiriliyor.

"Gürcü Askerinin Harekât-ı İhtilâliyesi" haberinde; vapura binen hükümet enkazının telkinleri ile huduttan kaçıp Batum sokaklarında dolaşan Gürcü askerlerinin bir kısmının, Türk idaresine karşı mahalli bir idare kurmak ve bir şeyler ele geçirmek için Bolşevik süsü takınarak Konsolosluk civarında devriyelerimize saldırdıkları, sükuneti bozdukları belirtilirken; bir kısım Gürcü askerlerinin silahlarını oradaki kuvvetlerimize teslim ettiği de açıklanmaktadır.

"Kızillar misafirimiz" başlıklı küçük haberde de Tiflis'ten gelen bir tren Bolşevik askerinin misafirimiz sıfatıyla Batum'a kabul olunduğu belirtilmektedir.

"Hepsi Gidiyorlar" başlıklı son haberde de; Batum'da bulunan İtilâf Devletleri temsilcileri ve tebalaları ile Rumların vapurlara binerek şehri terk ettikleri; bu vapurların bir kısmının Trabzon limanına uğradığı bir kısmının ise, doğrudan

35 Faik Ahmet "Son Suikast", *İstikbâl*, 20 Mart 1921, Sayı:254.

36 K. Karabekir, s.888; *TİH*, III, s.242.

37 *TİH*, III, s.244.

38 *TİH*, III, s.243.

İstanbul'a geçtikleri bildirilmektedir.³⁹

21 Mart 1921 tarihli gazetede "Batum'da Vaziyet" başlıklı haberde; Batum'un ilhaki hakkındaki notanın tebliğ ve ilanından sonra, civardaki kuvvetlerden oluşan küçük kıtaların resmi idareyi tesis ettikleri, Batum'da sükunetin tamamen sağlandığı ve Batum'a misafir sıfatıyla gelen Rus Kızılılarının askerlerimize karşı dostane davranışlar içinde oldukları bildirilmektedir.⁴⁰

24 Mart 1921 tarihli gazetenin "Batum Hakkında" başlığı ile verdiği özel bir haberde; 93 Harbi sonrası Çarlık Rusyası'nın esaretine bırakılan Elviye-i Selase'nin, Brest-Litovsk Antlaşması ile tekrar Anavatan'a katıldığından, ancak daha sonra İngilizlerin Batum'u başkalarına verdiklerinden bahsedilmektedir.

Devamla B.M.M. Hükümeti'nin Gürcistan'daki durum üzerine oradaki ırk ve dindaşlarımızın can ve malını korumak için, bu tarihi topraklarımızın Anavatan'a ilhakını kararlaştırdığını ve hafif kıtalarımızın Batum'a girerek Osmanlı Sancağı'nı Batum'a diktikleri belirtilir.

O sırada Gürcü Ordusunu hezimeye uğratarak ilerleyen Kızıl Rus Ordusu'nun bir kısmının misafirimiz olarak Batum'a ulaştıkları ve Gürcü Hükümeti'nin İtilâf Devletleri safhında memleketi terk ettikleri sırada ettikleri fesad tohumları sonucu, birkaç gündür Batum'da bazı çarpışmalar olduğu, son bir iki gün de de Batum'da Türk ve Bolşevik askerleri arasında bir düşmanlık olduğu şeklindeki haberlerin asılsız olduğu, Sovyet Rusya ile aramızdaki ilişkilerin böyle sebeplerle bozulmayacağını ümit eden Batum'daki Kızıl Kıtaatı Kumandanı tarafından yayınlayan bir beyannamenin sureti de gazetede yer alır.

Kızıl Grub Kıtaatı Kumandanı Koliyegef/Koliyegaf tarafından Batum Civar Garnizon Amiri'ne gönderilen bu beyannamede; 20 Mart 1921 gecesi Türk ve Gürcü askerleri arasında yapılan ateşkesten istifade ederek Sovyet Kızıl Ordu ile Türkler arasında harb başlamış gibi yalan propagandaların yapıldığı belirtilerek; bu yazılan haber tezip edilerek dostça ve kardeşçe İttifak Antlaşması yapan Ankara ve Sovyet Hükümetleri arasında asla böyle bir harbin olmayacağı açıklanıyor. Ayrıca iki milletin dostluk ilişkilerin bozulmasına gayret eden ve bu yolda propaganda yapanların muhakemesiz asılacağı ilan ediliyor. İkinci olarak; Gürcü ahalisinden bazılarının şehrin Müslüman halkının dini ve milli hislerini rencide edici davranışlar içinde oldukları ve Müslümanları tahrik ettikleri haberlerin alındığını; buna bir son verilmesi ve yapanların ciddi bir sorumluluk altına girecekleri uyarısında bulunuyor. Beyannâmede üçüncü olarak; şimdiye kadar Gürcü ordusunun yerli milis teşkilatına mensup kişilerin şehirde gezen bazı Türk Ordusu mensuplarını ve Türk tebaasını tutukladıklarının öğrenildiğini; Türklerin şehirde serbestçe gezmelerine izin verilmesi ve bundan böyle tutuklamalara son verilmesi istenmektedir.⁴¹

39 *İstikbâl*, 20 Mart 9121, Sayı:254.

40 *İstikbâl*, 21 Mart 1921, s.255.

41 *İstikbâl*, 24 Mart 1921, Sayı:258.

23 Mayıs 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde "Türk Bolşevik İttifakı" başlıklı haberde; geçen nüshada "İslav" Gazetesin'den naklen Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Bolşevikler arasında bir ittifakname imzalandığını ve bu ittifaknâmenin maddelerini neşrettikleri tekrar hatırlatılıyordu. Aynı tarihte gazetenin "Gürcülerle İslâmlar Arasında" başlıklı bir diğer haberinde ise; 9 Mayıs'ta top ve makineli tüfeklerle donanımlı iki taburdan oluşan Gürcü kuvvetleri Çürüksu İslâm bölgesi hudutlarına saldırmış ve dört bin civarındaki İslâm milis kuvvetinin kahramanca karşı koymasına üzerine Gürcüler geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Gürcüler 140 ölü vermiş, ayrıca İslâmlar Gürcülerden 12 makineli tüfek, 45 tüfek, 30 bin cephane ele geçirmişlerdi. Bu çarpışmada, İslâm ahalinin gösterdiği cesaret ve fedakarlık Gürcüleri maddeten olmaktan çok manen sarsmıştı. Devam eden gazete haberinde, bilhassa Mahmut Ağa'nın hanımının eline çocuğunu da alarak harbe girdiği ve evlatlarına orada ölmelerini fakat, Gürcüleri bir adım bile ileriye geçirmemelerini söylediği; ayrıca, bu muhterem hanımın, 60 baştan ibaret olan hayvanlarının tamamını düşmanla kahramanca çarpışan dindaşlarımıza hediye ettiği de belirtilmektedir.

Bu haberden de anlaşıldığına göre, Moskova Antlaşması ile Batum'un Gürcülere bırakılmasını kabul etmeyen Batum ve çevresindeki Türkler, bunu kabul etmeyerek, sık sık Gürcülerle çatışmaya girmektedirler. İstikbâl Gazetesi, gerek özel haberlerinde gerekse Faik Ahmet'in yazılarında sürekli olarak Batum'daki Bolşevikleri, misafir olarak nitelendiriyorsa da, Gürcistan'a bırakılan Batum, aslında Gürcistan'ın da Sovyetleştirilmesiyle tamamen Rusya'ya terk edilmiş oluyordu. Böylece, Batum hariç Üç Sancak Meselesi, Kars, Ardahan ve Artvin'in Anavatan'a tekrar kavuşması ile noktalanmış oluyordu.